

KİTAPİYAT

Herbert Jansky, *Lehrbuch der Türkischen Sprache*, 2. tab, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1954, 248 s.

1922 yılından beri Viyana'da Öffentliche Lehranstalt für Orientalische Sprachen'da, 25 yıla yakın bir müddet devam eden tedris faaliyetinden elde edilen tecrübelerine dayanan müellif, eserin birinci tab'ına (1942) eklediği ön sözde de belirtmiş olduğu gibi, en basit ve yabancılar için anlaşılması kolay metinlerden hareket etmekte ve gramer hususiyetlerini de bunlara göre ayarlamaktadır.

Eserin ikinci tab'ında, türkçenin bugünkü durumuna uymak üzere, bazı değişiklikler yapılmış (msl. 35. ve 45. dersler genişletilmiş ve sonuna 69., 70. ve 71. dersler ilâve edilmiş) ve istifâde edilen mâlzeme de zenginleştirilmiştir.

Son yıllarda türkçede görülen yeniliklerden ancak konuşma ve yazı dilinde yerleşmiş olanlar dikkat nazarına alınmış, diğerleri hâric tutulmuştur. Müellifi bu münâsebetle «yeni türkçe» tâbiri üzerinde de durarak, bunun Avrupa'da yanlış anlaşıldığına ve aradaki farkın eski ve yeni almanca veya eski ve yeni yunancadaki gibi olmadığına işâret etmekte ve vukûa gelen bazı değişikliklerin yalnız kelime hazinesine âid olduğunu, türkçenin şekil ve cümle kısmında hiç bir farkın yücûda gelmemiş bulunduğunu belirtmektedir. Müellif, haklı olarak, türk dili bünyesinde 1750 — 1850 arasında daha mühim değişikliklerin meydana gelmiş olduğunu (mal. fiil tasrifinde 2. şahıs cemi *sız* yerine *-süz*, menfî muzâri 2. şahıs

-mezim yerine *-mem*, *-meziz* yerine *-meyiz*; *-mejîn*, *-icek*, mukayese eki olan *-rak* v.b. eklerin kullanılmasına başlanması) ve XIX. asrın ortasından bugüne kadar görülen değişikliklerin daha az bulunduğunu tebârüz ettirmektedir.

H. Jansky tecrübelerinden çok istifâde etmiş ve hakikaten fâideli, güzel bir eser meydana getirmiştir. Esere eklenen ön ve son fihristler, bunun bir mürâcaat kitabı olarak kullanılmasını da kolaylaştırmıştır. Otto Harrassowitz'in eseri itinâli ve nefis bir şekilde tab'etmiş olması, kıymetini bir kat daha arttırmıştır.

Türkçenin bugünkü imlâsından, daha doğrusu umûmî bir imlâsı bulunmadığından biz türkler de müştekiyiz. Müellif, lüzümlü gördüğü yerlerde bu eksikliği tamamlamağa çalışmıştır (msl. *iktifa* = *iktifâ*, *halde* = *hâlde*). Eğer bazı yanlışlıklar bu ders kitabında yer almışsa, müellifi bundan mes'ûl tutmak, bilmem, ne dereceye kadar doğru olur. Msl. s. 15: *üçyüz* (300), *dokuzyüz* (900), *bindokuzyüzkırkibir* (1941), *ikiyüzünaltıbin altıyüzellidört* (216.654). Bu sonuncu misâl münâsebeti ile, beş ve daha çok hâneli olanların guruplara ayrıldığı tasrih edilmektedir. Türkler çok eskiden beri sayıları yazı ile yazarlar; fakat bunların bu şekilde bitişik yazıldığına tesâdüf edilmemiştir. Türkiye'de de bunun böyle yazılmasının teklif ve tercih edileceğini tahmin etmiyorum. Misâller arasında *kızcağız* yerine *kızciğiz* (s. 83) yazılmış olması bir matbaa hatâsı olmalıdır; *devletle* (s. 125 not) tâbirinin ikinci mânası yanlıştır.

Müellif ön sözünde eserin amelî bir

maksatla kaleme alınmış ve ilmî izahlara girilmemiş olduğunu söylemekle beraber, mevzû icâbı, bu sözünü dâimâ yerine getirmemekte, gerek metinde ve gerek satır-altı notlarında izahat vermekten geri kalmamaktadır.

Ben de burada eserde gördüğüm bâzı hususlara temas edeceğim. Fakat bu temas, eseri tenkidden ziyâde, türk dili üzerinde çalışanların umûmî mes'alesi olması bakımından ele alınmıştır.

Türkçede kelime başında olduğu gibi, kelime sonunda da bâzı sesler ve bilhassa sadâli sesler bulunmaz. Kelime sonundaki bâzı sadâsızların, iki ünlü arasında kalması dolayısı ile, sadâhlaşmaları (msl. *kanat*—*kanadı*, *ayak*—*ayağı*) daha umûmî olarak izah edilebilir ve talebeler için daha faydalı olurdu (bk. s. 24; krs. msl. s. 34 not).

Türkçe, kelime teşkili ve tasrifi bakımından, umûmiyetle muntazam bir dildir. Fakat türk dilinin de bu nizamın dışına çıktığı ve umûmî kaideye uymadığı zamanlar olur. Bunu izah etmek için, diğer dillerde de olduğu gibi, türkçenin tarihî inkişâfına bakmalı ve bunu talebelere de böyle öğretmelidir. Msl. *su* kelimesinin tasrifinde ilgi hâli, diğer ünlü ile biten kelimelerden farklı olarak, *suyun* şeklinde oluyor. Müellifin bunu (s. 43—44) *-y-* eklenmesi ile genişletilmiş olarak izahı bir şey ifade etmiyor; çünkü böyle bir genişleme hâdisesi, türkçede bulunmadığı için, kendisi bile izaha muhtaçtır. Burada kısaca bunun *su-un* şeklinden geldiği ve *-v-*'nin yerine yardımcı ses olan *-y-*'nin geçmiş olduğu söylene idi, daha iyi anlaşılabilir olurdu.

Kelime izahlarında da daha dikkatli olmak icâp eder. *Yayla* kelimesi *yazla*'dan gelmez (bk. s. 83); her iki kelime ayrı ayrı mevcûd olup, yılın dört mevsiminden ikisine delâlet eder (diğerleri: *ilâz* ve *güz*). Cehûp şivesinde mevsim isimlerinin bâzıları değişikliğe uğramış, fakat tamâmiyle ortadan kalkmamıştır.

Türkçede eklerin de bir inkişâfı var-

dır. Amelî maksatlar ile yazılan grammerlerde belki bunlar için yer yoktur; fakat işi basitleştirirken, karıştırmak ihtimâlini de unutmamak icâb eder. Msl. türkçede iki ünlü yanyana geldiği vakit, tenâfürü kaldırmak için, araya bir yardımcı ses getirilir ve bu ses ekseriyetle *-y-* sesidir. Şimdi çok umûmî olan bu sesi, ekin bünyesine dâhilmış gibi gösterirsek, eklerin durumunu daha çok karıştırmış oluruz. Türkçe zarf-fiil şekillerinden biri *-ip*, *-ip*, ünlü ile bitenlerde, tabiatı ile *-y-ip*, *-y-ip* olacaktır (bk. s. 108); aynı şey isim-fiil şekli olan *-an*, *-en* için de vâridir (s. 110).

Hâl-i hazır ekinden bahsedilirken (s. 79), *-iyor*, *-üyor*, *-yor*, *-uyor* hece gurupları zikredilmiştir. Bunların ikinci hecelerinin âhenk kaidesine uymadığını ve ünlü ile biten fiillerde, nâdir olarak, *-yor* (msl. *bekle-yorum*) ve resmen kabûl edilen ve daha çok kullanılan *-iyor* (msl. *bekliyorum*) da zikrediliyor. Mesele bu kadar karışık değildir. Bu şekil bir mürekkep şekil olup, fiil + zarf-fiil *-a* + yardımcı fiil *yor-* muzâri eki *-r* + tasrif ekinden ibârettir. Zamanla *-yor-r* kısaltılarak (sebebi de benzer iki heceden birinin düşmesidir) *-yor* şeklini alıyor ve böylece aslında hareketin devamını ifade etmek için kullanılmış olan yardımcı fiil, hâl-i hazırı ifade eden bir «ek» durumuna gelmeğe başlıyor. Henüz bir ek hâline gelmemiş olduğunu *o* sesi ile ekin kalın şeklini muhâfaza etmesi gösteriyor. Burada müşkülât çıkarıcı ünlü ise, zarf-fiil ekidir ve bilindiği gibi, cehûp şivesinde *-a*, *-e*, *-i*, *-i*, *-u*, *-ü* şekillerinde görülür. Ünlü ile biten fiillerde ise, fiilin sonundaki ünlü ile zarf-fiil eki yanyana gelerek *-a-y-a* v.h. gurupları meydana geliyor ve bu gibi ses gurupları türkçenin oldukça eski bir zamanından itibaren diftonglaşıyor veya iki ünlüden biri kayboluyor (msl. *bekle-y-e-yor* > *bekleiyor* > *bekleyor* veya *bekliyor*; *yü-rüyor* v.b.). Ayın şeyi «ikinci hâl-i hazır» için de söyleyebiliriz (bk. 90). Ün-

·süz veya ünlü ile biten, çok heceli, şu veya bu ses bulunan filler ve bunların bol-bol istisnâlarının sayılması, bilhassa dili öğrenmeğe başlayanlar için, çözümlenmesi ve ezberlenmesi güç bir durum yaratıyor. Fakat bunun yerine asil ekin *-ur*, *-ür* (ünlü ile bitenlerde yardımcı *-y-* ile, msl. *başla-y-ur*) olduğu ve bunun bir devrede *-ar*, *-er* şeklini almış olduğu (kelime sonundaki *-u*, *-ü* seslerinin *-a*, *-e* şeklinde inkişâfı ile ilgilidir) ve daha sonra ünsüzler ile biten fiillerde ve ünlü uyumu umûmîleştikten sonra, ekin tek *-r* sesi gibi telâkki edilmesinden, bu ekin muhtelif şekillerinin meydana geldiği anlatılabilir. Müteaddî eki bakımından da (bk. s. 160), hiç değilsâ kısmen, aynı mütâlea yürütülebilir.

Türkçede müellifin kabul ettiği *-arak*, *-erek* ekleri (s. 135) bu şekilleri ile mevcûd değildir. Buradaki *-rak*, *-rek* diğer türk şivelerinde de çok kullanılan ve cenup şivesinde de eskiden mevcûd olan mukayese eski olup, burada zarf-fiil şeklinin sonuna gelmiştir (*gel-e-rek*, *başla-y-a-rak* v.b.).

Fiillerdeki mâna farkları yardımcı fiil vâsıtası ile ifâde edilir ve türk şiveleri bu bakımdan çok zengindir. Cenup şivesinde de, az olmakla beraber, yardımcı fiiller mevcûddur: msl. *bil-* (*gelebil-*), *ver-* (*aliver-*), *yaz-* (*düşeyaz-*), *gel-* (*çuka gel*), *başla-* (*yazmağa başla-*), *gör-* (*gelmeye gör-*).

«İmkân ve iktidar» ifâde etmek için, eskiden fiillerin müsbet ve menfi şekillerinde *u* («muktedir olmak») yardımcı fiili kullanılıyordu. Sonradan bu şekil şivelerde başka türlü inkişâf etmiştir. Bazı şivelerde müsbet ve menfi fiillerde, bunun yerine, *al-* yardımcı fiili kullanılmaktadır. Cenup şivesinde müsbet fiillerde *bil* kullanılmaya başlanmış, menfi şekillerde ise, eski yardımcı fiil olan *u* kalmıştır (msl. *gel-e-me- < kel-e + u ma-*). Diğer mâna farkları yardımcı fiiller ile ifâde olunurken, «İmkânsızlık» ifâde eden bir şekilde, türkçenin u-

mûmî temâyülüne aykırı olarak, fiil ile *-me-* arasına bir *-a-* veya *-e-* hecesinin sokulması (bk. s. 139) şeklinde izahı doğru olamaz.

«Kısaltılmış masdar» (bk. s. 175 v. dd.; *-ma*, *-me*, kısaltılmamış olanı *-mak*, *-mek*) ifâdesi de herhâlde doğru olmasa gerek. Masdar, türkçede hareket ismi olarak, hareket ile ilgili olduğu hâlde, «kısaltılmış masdar» daha çok isim gürubuna dâhildir ve *-ma*, *-me*, masdar eki *-mak*, *-mek*'in sonundaki *-le*'nin düşmesi ile meydana gelmiş olmayıp, kendisi ayrı bir ektir.

Fiilden yapılmış isimlerden bahsederken, müellif fiilin köküne eklenen *-ici*, *-ücü*, *-ıcı*, *-ucu* ve ünlü ile biten fiillerde *-yici*, *-yücü*, *-yıcı*, *-yucu* eklerini zikrediyor (bk. s. 211). Buraya muhakkak bir dikkatsizlik karışmış olmalıdır. Sondaki *-ei* v.b. ekinin bu kadar muğlak bir şekilde izahından elde edilen amelî faydayı tasavvur etmek güçtür; çünkü talebe bu eki isimlerin sonunda da bolbol müşâhede etmek fırsatını bulacak ve buradaki ekin ilk kısmını teşkil eden *-i-* veya *-yi-* hecesinin ne olduğunu uzun uzun düşünecektir. Bu ise, fiillerin sonunda isim yapma eki olan *-ğ* ve *-g* seslerinin düşmesi ile meydana gelmiş ayrı bir ektir (msl. *yaz-ı ğ > yazı*, *sat-ı ğ > satı* v.b.; ünlü ile biten fiillerde *kışla-ğ > kışla*, *yayla ğ > yayla*). Bu ekin eski durumuna bir iki kelime ile temas etmenin, dil bünyesinin daha iyi kavranmasına yardım edeceğini zannediyorum.

Türkçede *-er* fiilinin hakiki durumu ile bunun ayrı şekilleri hakkında verilen mâlûmâtın (bk. msl. s. 35, 50 ve 104) daha derli-toplu olması arzu edilirdi.

Son edat olarak alınan kelimelerin, bilhassa kendinden öncekiler ile ilgi hâlinde bulunmaların (msl. s. 115 v. dd.; *evin önü*, *köşkün arkası*, *masanın altı*, *sandığın üstü* v.b. v.b.) ne dereceye kadar son edat olduğu meselesi üzerinde durulmaya değer. Bunlar türkçenin bünyesine göre, birer terkip olup, diğer terkiplerden farkı, buradaki ikinci kelimenin

mücerred bir mefhum ifâde etmesidir. Müellifin bunları tercümedeki tereddüdü de bundan ileri gelmiş olsa gerek.

Türkçede ayrı gramer bölümleri üzerinde düşünürken, bunların bir taraftan şekil ve diğer taraftan ifâde ettikleri mânaları göz önünde bulundurmak lâzımdır. Gerek memleketimizde, gerek dışarıda yazılan gramerlerde bu bakımdan ele alınması zarurî olan bölümlerden biri de, zannınca, fiillerin emir şekilleridir. Türkçe fiillerin tasrifi sırasında, mâzî ve isim-fiil yanında, ayrı tasrif gurubuna dâhil bulunan emir kipi, diğer guruplardan farklı olarak, sonuna her şahıs için husûsî ekler getirilmek sureti ile tasrif edilmektedir. Msl.

1. şahıs mfr. *gel-eyim* (<-eyin), cem. *gel-elim*
2. » » *gel, gelin* (esk. türk. -*gil*, -*göl*), cem. *gel-in-iz*
3. » » *gel-sin* (<-zun, -zün), cem. *gel-sin-ler*

Diğer taraftan, şekil bakımından tamâmen ayrı olduğu hâlde, mâna bakı-

mından emir kipine yakın olan istek kipi vardır:

1. şahıs mfr. *gel-e-m* cemi *gel-e-miz*
2. » » *gel-e-sin* » *gel-e-siz*
3. » » *gel-e (ol)* » *gel-e-ler*

Türkçede bu iki kip, kullanıldığı muhit ve duruma göre, birbirinin yerine geçebilmekle berâber, şekil bakımından tamâmen ayrıdır. Emrin 1. şahıs mfr. ve cemi şekillerinin bulunması gayet tabiidir ve bunun kullanılmasını ben türkçenin bugünkü rûhuna da hiç aykırı bulmuyorum. Eğer gramerde emir 1. şahıs şeklinin istek yerine kullanılması ayrıca ifâde edilmek istenirse, buna işâret edilebilir. Yalnız emir 1. şahıs şeklinin bulunmadığını söylemek doğru olmadığı gibi (bk. s. 54) istek kipinde de aynı şeyi, eklerin yanlış izahı ile birlikte, bir daha tekrarlamamın da faydası yoktur (bk. s. 144). Türkçede köklerde olduğu gibi, eklerin de muayyen yeri vardır; bir guruba dâhil ekin, hiç bir izahata lüzum görmeksizin, başka bir yere götürülmesi, sarâhatten ziyâde, karışıklığa sebep olabilir.

R. Rahmeti Arat

Cavid Baysun; Cevdet Paşa, *Tezâkir-i*—12, Türk Tarih Kurumu yayınlarından, II. Seri, No. 17, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953, s. XXVI+178.

Son zamanlarda, Osmanlı İmparatorluğu'nun XIX. asır vekayî'ini esaslı şekilde açıklayan mühim bir eser, Profesör M. Cavid Baysun tarafından yayınlanmış bulunmaktadır. Bu eser, Cevdet Paşa'nın bizzat zamanında iştirâk ettiği ve yahud görüp işittiği hâdiselerle, bir çok devlet adamları hakkında kaleme almış ve bilâhare Vak'anüvis Ahmed Lûtfi Efendi'ye göndermiş olduğu tezkirelerden ibarettir ve *Tezâkir-i Cevdet* ismini taşımaktadır. Cevdet Paşa'nın tarihinden tanamen ayrı olan bu eserin bütününü ise, 40 tezkire hâlinindedir. Fa-

kat Profesör Baysun tarafından, henüz bunun 1—12 nci tezkireleri, Cevdet Paşa'nın bu eseri nasıl meydana getirdiğini münakaşa eden bir mukaddime ve yorucu bir emeğin mahsulü olduğu belli olan, yer ve şahıs isimlerini hâvi analitik bir indeks, metin altında, tereddüdlü meseleleri hâll-eden notlarla intişar etmiş, mütebaki kısmı da neşre hazırlanmakta bulunuyor.

Bu eserin önsözünde, Cevdet Paşa'nın mevki' ve devlet hizmetindeki rolünü belirten nâşir, bilâhire onun vak'anüvisliğini izah ile tezkireleri nasıl meydana getirdiğini ve Ahmed Lûtfi Efendi'ye göndermesi esbabını anlatmakta, daha sonra da tezkirelerin tarihî kıymeti üzerinde durarak bunları *Lûtfi tarihi* ile mukayese etmekte ve *Ma'rûzat*